

**PETR POKORNÝ, MIROSLAV BÁRTA (edd.),
*Něco překrásného se končí. Kolapsy v přírodě
a společnosti,***

Praha 2008, Dokořán, 256 s., ISBN 978-80-7363-197-0

**MIROSLAV BÁRTA, MARTIN KOVÁŘ (edd.),
*Kolapsy a regenerace: cesty civilizací
a kultur. Minulost, současnost a budoucnost
komplexních společností,***

Praha 2011, Academia, 814 s., ISBN 978-80-200-2036-9

**MIROSLAV BÁRTA, MARTIN KOVÁŘ (edd.),
*Civilizace a dějiny. Historie světa očima dvaceti
českých vědců,***

Praha 2013, Academia, 560 s., ISBN 978-80-200-2301-8.

Není pochyb o tom, že trojice publikací *Něco překrásného se končí. Kolapsy v přírodě a společnosti* (2008), *Kolapsy a regenerace: cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností* (2011) a *Civilizace a dějiny. Historie světa očima dvaceti českých vědců* (2013) představuje výjimečný a ambiciózní projekt. Zmíněné knihy na sebe totiž volně navazují a tvoří tak něco jako „trilogii“, jejímž hlavním předmětem je problematika tzv. „kolapsů“, a to zejména kolapsů „civilizačních“. Recenzovaná práce tak v sobě spojuje dvě úzce související témata, která v posledních desetiletích zaznamenala ohlas přesahující hranice akademického světa: otázka kolapsů slavila úspěch například v často odkazovaných dílech Josepha A. Taintera *The Collapse of Complex Societies* (1988) a Jareda Diamonda *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed* (2005); související problematiku civilizací nedávno opětovně zpopularizoval Samuel P. Huntington ve své práci *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (1996). Je proto dobře, že v českém prostředí vznikla snaha na dané trendy vlastním způsobem reagovat. Ohlas a úspěchy, které přitom recenzovaná trilogie zaznamenala (knihy *Něco překrásného se končí* se dle ankety Mladé fronty DNES stala vědeckou publikací roku, práce *Kolapsy a regenerace* získala Cenu rektora Univerzity Karlovy za tvůrčí počín roku), svědčí o tom, že se autorům podařilo uchopit téma, které u nás oslovuje jak akademickou obec, tak širší veřejnost.

Pozornost celé třísvazkové dílo budí už svým rozsahem, který v součtu tvoří přibližně 1 600 tiskových stran. Známe-li však některé klasické práce věnující se

otázce civilizací, resp. jejich vzniku, vývoji a pádu – k nejznámějším příkladům patří rozsáhlý projekt britského historika Arnolda J. Toynbeeho *A Study of History* (1934–1962), který je dokonce rozvržen do dvanácti objemných svazků –, nemůže nás celkový rozsah českého díla zas až tolik překvapit. Co je však i na běžné poměry takových prací výjimečné, je složení autorského kolektivu, který tvoří desítky badatelů z různých oborů. Za ústřední postavu celého projektu můžeme považovat egyptologa Miroslava Bártu, jenž je editorem všech tří svazků, přičemž v editorské pozici mu dále sekundují biolog Petr Pokorný (1. svazek) a historik Martin Kovář (2. a 3. svazek). Vedle zmíněných editorů se ve třech svazcích celkem objevilo zhruba pět desítek dalších badatelů, někteří z nich opakovaně. Mezi autory jednotlivých kapitol najdeme zejména archeology, historiky, biology či geology, v menším poměrném zastoupení pak také například ekonomy, filozofy nebo antropology.

U každého takového díla se pochopitelně nabízí otázka, jak k předloženému materiálu přistoupit. Na straně jedné není pochyb o tom, že jednotlivé příspěvky a kapitoly – ve všech třech publikacích jich je dohromady více jak šest desítek – lze ve většině případů číst jako samostatné texty. Na straně druhé ale nelze přehlédnout, že každá z knih je tematicky sjednocená, přičemž ve dvou případech jsou publikace zařazeny jako „kolektivní monografie“. V předkládané recenzi se tedy nebudu detailněji zabývat jednotlivými příspěvky, což ostatně vzhledem ke zmíněnému rozsahu ani dost dobře není možné, nýbrž budu všechny tři publikace chápat jakožto do jisté míry ucelená díla. Díky tomu budu moci vyzdvihnout několik motivů, které napříč celou recenzovanou trilogií považuji za ústřední: 1) uchopení pojmů „kolaps“ a „civilizace“, 2) realizaci mezioborové spolupráce, 3) odstup od zkoumané problematiky.

Úvodem je třeba poznamenat, že paleta pojmů, s níž autorský kolektiv pracuje, je široká: jednotlivé kapitoly nezachycují jen „kolapsy“, nýbrž také „katastrofy“, „úpadky“, „zániky“ či „krize“; kromě toho se autoři rovněž snaží zdůraznit motiv obnovy, tedy „regenerace“ či „transformace“; vedle pojmu „civilizace“ se objevují také termíny „říše“, „kultura“, „společnost“, „stát“ a některé další. Přesto je zřejmé, že právě pojmy „kolaps“ a „civilizace“ jsou pro autorský kolektiv ústřední a tvoří pomyslnou osu všech tří publikací. Zároveň ale platí, že význam a vzájemný poměr obou termínů není vždy zcela jednoznačný a v průběhu celé trilogie se proměňuje.

S asi nejobecnějším pojetím termínu „kolaps“ se setkáme hned v první publikaci *Něco překrásného se končí*. V příspěvku Davida Storcha a Jiřího Sádla je totiž kolaps definován velmi zešířena – mezi jeho znaky patří například „prudká změna“, „zánik něčeho významného“, „neprediktabilita a neočekávanost“, „nevratnost a hysterese“, „následek kumulace (vnitřního) napětí“ či „změna zrnitosti“ (NPsK, s 10n.), což odpovídá skutečnosti, že v průběhu publikace je takto volně

pojatý termín aplikován na „složité soustavy jakéhokoliv druhu“, tedy jak na ty společenské (například egyptská říše, sovětské impérium), tak na ty přírodní (například glaciální společenstva, severoafričké klima). Knihu však uzavírá příspěvek Václava Cíleka a Jiřího Filipa, ve kterém je doposud užívaná terminologie opětovně utříděna a pojem „kolaps“ je přece jen úžeji vymezen. Autoři přitom s odkazem na Josepha S. Tainterova vyzdvihují zejména faktor ztráty „komplexity“. Otázku kolapsů tak spojují s problematikou „velkých“ společností, neboť právě na nich lze vzestup a ztrátu komplexity nejlépe sledovat (NPsK, s. 222nn.).

Václav Cílek s Jiřím Filipem touto cestou připravili půdu pro druhou publikaci *Kolapsy a regenerace*, ve které již pojetí termínu „kolaps“ není tak volné. Byť se v úvodním příspěvku Miroslav Bárta ještě odkazuje na obecnou definici představenou Storchem a Sádlem (KaR, s. 22), v jeho dalším výkladu už je problematika kolapsů výhradně spojena s vývojem lidských společností. Bárta se totiž odvolává na pojetí Tainterova a zároveň přidává vlastní definici odvozenou od vývoje staroegyptské říše (Bárta v souvislosti s kolapsem píše o krizi „věrohodnosti“, „participace“, „penetrace“, „legitimizace“ a „distribuce“ – KaR, s. 29). Na více než osmi stovkách stran pak následuje pokus sledovat parametry kolapsu na různých případech. Přitom se ukazuje, že s termínem, jak byl dříve definován, by bylo možné pracovat při komparaci některých mohutných společensko-historických formací, jakými byly například egyptská či římská říše. Není však zřejmé, z jakého důvodu je termín „kolaps“ uplatňován také v řadě dalších případů, jež mají zcela jiné parametry. Je-li totiž termín přiložen na kratší historické epizody (kolaps versailleského mírového systému), dílčí faktory (kolapsy veřejných rozpočtů) či procesy, pro které se vzhledem k dříve nastavené definici hodí spíše jiný pojem (kolapsy krajiny), začíná se jeho definice opět rozvolňovat a nabírat na vážnosti.

Třetí svazek *Civilizace a dějiny* je proto možná tak trochu odpovědí na předchozí problémy s užíváním termínu „kolaps“. Hlavní perspektivou, skrze niž je zde na dějiny pohlíženo, už totiž není problematika kolapsů, nýbrž především civilizační dimenze lidských společností. Kniha je přitom rozdělena na dvě části. Zatímco ta první se snaží v deseti kapitolách vyložit lidské dějiny od jejich úplných počátků, za něž je považován vznik našich nejstarších předků před 6–7 miliony let, až do současnosti, druhá, méně rozsáhlá část si klade za cíl předložit různé perspektivy, s nimiž můžeme na dějiny jakožto celek pohlížet. Nedá se při tom říci, že by autorský kolektiv ohledně pojmu „civilizace“ sdílel nějakou společnou představu. Editori Bárta s Kovářem v úvodu pouze zmiňují, že cílem je vytvořit „specifický sumář vývoje planety Země v konkrétních časových úsecích“, dobrat se „podstaty fungování jednotlivých civilizací na základě rozboru jejich specifického charakteru a vztahu člověka a prostředí, které ho obklopovalo a vždy se měnilo, respektive mění“, a popřít „klisé o tom, že civilizace se vyvíjely odděleně a nezávisle na sobě“

(CaD, s. 20). K uchopení jednotlivých kapitol tak autoři přistupují individuálně, přičemž někteří se při práci s pojmem „civilizace“ snaží předložit vlastní definici (CaD, s. 113n.), jiní se odvolávají na některé populární koncepty, jako je například ten od Samuela P. Huntingtona (CaD, s. 232, 344, 445).

Zájem autorského kolektivu se tedy od obecného projednání otázky kolapsů v prvním svazku postupně přesouvá k propojením kolapsů s problematikou vývoje komplexních společností ve svazku druhém, aby nakonec ve svazku třetím svou pozornost plně zaměřil na uchopení dějin právě skrze civilizační dimenzi. Tento posun můžeme mimo jiné sledovat také prostřednictvím proměny autorského kolektivu. Zatímco v prvním svazku měli velké zastoupení badatelé přírodovědných disciplín, zejména z Akademie věd ČR, ve druhých dvou publikacích se postupně zvyšuje podíl historiků a archeologů, z velké části spjatých s Filozofickou fakultou UK v Praze.

Tím se dostáváme k otázce mezioborové spolupráce, která je dalším výrazným motivem recenzovaného díla. Autorský kolektiv za tímto účelem zvolil formy „sborníku“ (1. svazek) a „kolektivní monografie“ (2. a 3. svazek), v nichž každý z autorů zpravidla zpracovává jeden příspěvek či kapitolu. Tento přístup, který je dnes v oblasti humanitních disciplín poměrně běžný, nikoli však v takovém rozsahu a oborovém rozptylu, pochopitelně má své klady i zápory. Na straně jedné je možné jednotlivé kapitoly svěřit odborníkům, kteří se danými problémy dlouhodobě zabývají a dovedou je do hloubky vyložit. Na straně druhé ale hrozí, že se v důsledku osobitého výkladu jednotlivých autorů z díla vytratí jednota a celková soudržnost. Autorský kolektiv se s touto výzvou postupně vyrovnává hned několika způsoby.

Co se týče publikace *Něco překrásného se končí*, kniha v rámci výkladu dané problematiky – slovy editorů – usiluje především o „mezioborové literární setkání“ badatelů z různých oblastí (NPsK, s. 8), přičemž touto cestou chce položit „cosi jako tuzemský základ výkladu kolapsů“ (NPsK, s. 236). Celá práce má proto podobu sborníku esejů, které společně medituji nad kolapsovou dynamikou. Koncepte kolektivních monografií *Kolapsy a regenerace a Civilizace a dějiny* je oproti tomu daleko svázanější. Také zde jsou sice jednotlivé kapitoly přiděleny různým badatelům, autoři už ale evidentně nemají takovou volnost. V první monografii má každá z kapitol za úkol pojednat o případu nějakého zlomového okamžiku či spíše procesu, který pak lze právě perspektivou kolapsové dynamiky komparovat s ostatními. Ve druhé monografii, resp. v její první, rozsáhlejší části, jsou autorům přímo přiděleny jednotlivé historické úseky, jež by měly pokrýt celý běh lidských dějin.

Celá trilogie je tedy mimo jiné pokusem experimentovat s formou sborníku/kolektivní monografie a využít jí k mezioborové spolupráci. Přestože přitom bylo

vystřídáno více variant postupujících od značné volnosti k přísnější koncepci, autoři nezašli tak daleko, aby překročili „klasický“ model a pokusili se mezioborovou spolupráci systematicky aplikovat napříč jednotlivými případy. Něco takového autorskému kolektivu pochopitelně nelze vytýkat, některé prezentované případy však k podobnému přístupu přímo vybízejí a do budoucna tak jistě představují výzvu. (Když například Václav Cílek píše o tzv. „arabském jaru“ a zmiňuje případ Egypta, poukazuje na souběh řady faktorů, které přímo vybízejí ke spolupráci badatelů z různých oborů, již by mohli souvislost mezi sledovanými jevy – například mezi zasolováním a kontaminací místní půdy, slábnoucí ekonomikou země a vzestupem fundamentálních hnutí – blíže prověřit – KaR, s. 773).

Konečně třetím motivem, který chci v rámci recenzované trilogie projednat, je schopnost autorů udržet si od zkoumané problematiky odstup. V tomto ohledu je ale třeba zdůraznit velký rozdíl mezi prvním svazkem a svazky následujícími. V publikaci *Něco překrásného se končí* totiž autoři opakovaně varují, že problematika kolapsů je tématem, při jehož otevření je třeba obezřetnosti. Například Jiří Sádlo s Davidem Storchem upozorňují, že „součástí řeči o kolapsu je zhusta ventilování tragického pocitu“, a proklamují, že je třeba „nemoralizovat ani nebědovat“ (NPsK, s. 13). Václav Cílek s Jiřím Filipem dokonce píše, že „studium kolapsů někdy není nevinná záležitost“, a mimo jiné zmiňují situace, kdy se autor „bojí současného vývoje společnosti a v minulosti hledá katastrofické analogie“ nebo „využívá strachu z vývoje společnosti k prosazení nějakého svého náboženského, sociálněutopického či ekonomického názoru či cíle“ (NPsK, s. 232n.).

Původní nadhled jako by však byl ve svazcích následujících nahrazen důrazem na dramatický ráz zkoumaných otázek. Již v úvodní kapitole knihy *Kolapsy a regenerace* Miroslav Bárta píše, že „naše společnost se zdá být na sestupné trajektorii, která se může velmi záhy proměnit v kolaps“ (KaR, s. 22). Podobný nádech má i editorský úvod třetího svazku, v němž mimo jiné stojí: „jsme si téměř jisti, že, jak jsme již naznačili, žijeme v přelomové době či přímo na počátku nové epochy“ (CaD, s. 21). Tento trend můžeme mimo jiné sledovat také v mediálních prezentacích, jež publikaci obou knih provázely. Zmíjme například pořad České televize *Historie CS: Konec civilizací*,¹ ve kterém byla během rozhovoru s editory v pozadí promítána řada katastrofických scén, nebo nedávný rozhovor Miroslava Bárty pro časopis *Reflex* Příprava na zkázu,² který ilustroval autorův portrét v zátiší s lidskými lebkami.

1 Srov. *Historie CS: Konec civilizací*, Česká televize, <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/historie-cs/200442-konec-civilizaci/>.

2 Srov. Příprava na zkázu (*rozhovor Stanislava Drabného s Miroslavem Bártou*), *Reflex* 2014, č. 1, s. 47.

Právě tato dramatická atmosféra, do níž je 2. a 3. svazek trilogie zabalen, jako by položila základy pro následnou prezentaci řady tvrzení, která se však namísto odborné analýzy zakládají na osobním hodnocení jednotlivých autorů. Editoři v tomto světle například zmiňují, že „z našich životů se vytrácí víra a cit pro normalitu“, „mnozí z nás by nejraději odstranili přirozené rozdíly mezi mužem a ženou a vytvořili hermafrodita“, „politikové jsou posedlí popíráním evropských kořenů naší civilizace“ (CaD, s. 21), „zásadní otázkou je ta (...) zda se ke směřování státu prostřednictvím voleb mají právo vyslovovat všichni, nebo zejména ti, kdo pro něj také něco dělají (tedy například platí nebo prokazatelně platili daně)“ (KaR, s. 42), „nastává doba, kdy bude třeba pojmenovávat fenomény a procesy jejich skutečnými jmény a ne se skrývat za politickou korektnost“ (KaR, s. 43) apod. V podobném duchu se nese například také poznámka Jana Kozáka o „symptomech civilizace ve stadiu, které předchází jejímu zániku“, v níž je bez hlubšího vysvětlení mimo jiné uvedeno: „S tím jsou spojeny další jevy, jako je uvolnění instituce rodiny, veřejné osvobození sexu a prostituce, růst homosexuality i zvýšení ostatních společenských neduhů (kriminalita, alkoholismus, drogy).“ (KaR, s. 642)

Jinými slovy, zatímco v knize *Něco překrásného se končí* si autorský kolektiv držel od zkoumané problematiky odstup, ve zbylých dvou svazcích jako by se autoři naopak nechali dramatickostí, již otázky kolapsů a civilizací vyvolávají, svěst k prezentaci vlastních, v některých případech velmi nekorektních dojmů. V tomto světle pak není překvapením, že se Miroslav Bárta odkazuje například na Oswalda Spenglera jakožto toho, kdo „upozorňoval na negativní stránky neomezené vlády peněžnictví a demokracie“ (KaR, s. 42). „Spenglerovský“ nádech, který trilogie místy skutečně získává, sice někomu může imponovat jakožto překonání oné „politické korektnosti“, zrovna Spenglerův příklad nám však ukázal, nakolik je podobný přístup – byť může být zaštiťován starostí o „budoucnost naší civilizace“ – nebezpečný a nezodpovědný.

V úvodu recenze jsem zmínil, že je nanejvýš dobře, že v českém prostředí vznikla snaha reagovat na současné trendy týkající se problematiky kolapsů a civilizací. Závěrem si ale musíme položit otázku, nakolik se autorskému kolektivu podařilo s těmito populárními tématy vyrovnat.

Co se týče práce s pojmy „kolaps“ a „civilizace“, jako největší nedostatek celého díla, zejména pak druhého a třetího svazku, se ukazuje absence hlubší teoretické reflexe zkoumané problematiky. Autoři si sice nikdy nekladli za cíl poskytnout čtenáři rozsáhlejší teoretický výklad dosavadních přístupů, je ale otázkou, zdali by publikace tohoto typu, zvláště jde-li o publikaci tak rozsáhlou a ambiciózní, neměla právě nějakým takovým výkladem začínat. Zkoumaná problematika má totiž svou dlouhou a v mnoha ohledech zatíženou tradici, s níž je při každém

podobném pokusu o vlastní příspěvek potřeba se vypořádat. Takový krok by zároveň přispěl k utříbení a zejména ke sjednocení užívané terminologie, jež recenzované dílo postrádá. (Nutno dodat, že takovému teoretickému úvodu se alespoň zčásti přiblížila přehledová kapitola Václava Cílka a Jiřího Filipa ze závěru prvního svazku. Na druhou stranu je ale znát, že autoři přece jen nepocházejí z oborů, na jejichž půdě je daná terminologie dlouhodobě diskutována, a jejich příspěvek má spíše charakter rešerší než analyticko-kritického výkladu užívaných termínů a konceptů.)

S podobným problémem se pak potýkáme také v případě mezioborového přístupu a celkové koncepce jednotlivých knih. Když totiž kupříkladu ve svazku *Kolapsy a regenerace* jeden z editorů konstatuje, že „triumvirát archeologie, historie a ekonomie ve spolupráci s přírodovědnými disciplínami vytváří mocný nástroj pro poznávání vývojových trendů společností, minulých i současných“ (KaR, s. 20), zasloužila by si taková teze hlubší vysvětlení. Citované tvrzení nepochybněji, čtenář by ale jistě ocenil, kdyby se v metodologickém úvodu mohl detailněji seznámit s logikou, na základě které autorský kolektiv své „nástroje“ pro poznávání lidské společnosti sestavil, a koncepcí, podle níž pak celou knihu s ohledem na tyto nástroje rozvrhl.

Ve světle dříve řečeného se nemohu zbavit dojmu, že zatímco důkladnější teoreticko-metodologické uvedení publikace *Kolapsy a regenerace* a *Civilizace a dějiny* postrádají, některá dramatická prohlášení, jež byla citována výše, jsou v nich naopak nadbytečná či přímo nepatřičná. Podobné proklamace prostě jen vypovídají o tom, že problematika civilizací a kolapsů představuje téma, které člověka svádí k projekci osobních pocitů a postojů. Je ale otázkou, zda se tak má dít v publikaci, jež nese označení „odborná“.

Jakub Homolka